

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNDƏ AİLƏ-MƏİŞƏT ÜSLUBUNUN TARİXİNƏ NƏZƏRİ BAXIŞ

Samirə Mərdanova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: samiremardanova@gmail.com

Annotasiya. Üslubiyyatın tarixi qədim dövrlərə gedib çıxsada, onun bir elm kimi formalaşması XX əsrə aiddir. Müstəqil dilçilik elmi kimi önə çıxan üslubiyyatla bağlı ümumi dilçilikdə V.V.Vinogradov, R.A.Budaqov, İ.R.Galperin, Q.O.Vinokur, L.V.Şerba və digər alimlərin tədqiqatları vardır. Ümumi dilçilikdə olduğu kimi, Azərbaycan dilçiliyində də üslubiyyatla bağlı tədqiqatlar kifayət qədər genişdir və bu tədqiqatların bir qismi təsnifat xarakterlidir. Azərbaycan dilçiləri müxtəlif meyarlara əsaslanaraq üslubların ayrı-ayrı təsnifatını vermişlər.

Azərbaycan ədəbi dilinin funksional üslublar sistemində ailə-məişət üslubunun özünəməxsus yeri vardır. Ailə-məişət üslubu tarixən özünü dörd mərhələ və yaxud səviyyədə göstərir ki, bunları folklor mətnləri, orta əsrlərə aid ədəbi mətnlər, yeni dövr və ən yeni dövr ədəbi dilindəki təzahür şəkilləri kimi təsnif etmək olar.

Tədqiqatlar və dil faktları göstərir ki, Azərbaycan ədəbi dili tarixində və funksional üslubları arasında özünəməxsus yer tutan ailə-məişət üslubu ənənələrinə Azərbaycan folklorundan başlayaraq ədəbi dilin müxtəlif dövrlərində yazılmış əsərlərdə rast gəlmək mümkündür.

Açar sözlər: ədəbi dil, üslubiyyat, funksional üslublar, ailə-məişət üslubu

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 07.09.2023; qəbul edilib – 22.09.2023

A THEORETICAL VIEW AT HISTORY OF FAMILY-HOUSEHOLD STYLE IN AZERBAIJANI LITERARY LANGUAGE

Samira Mardanova

Doctor of Philosophy in Philology
Baku State University. Azerbaijan.
E-mail: samiremardanova@gmail.com

Abstract. Although the history of stylistics goes back to ancient times, its formation as a science belongs to the 20th century. There are research works of some scholars such as V.V.Vinogradov, R.A.Budagov, I.R.Galperin, G.O.Vinokur in related to stylistics being science of independent linguistics, L.V.Sherba and others in general linguistics. As in general linguistics, in Azerbaijani linguistics wide researches about stylistics are conducted and a part of these research works are classificatory. Azerbaijani linguists have based on different criterions and given separate classification of styles.

There is a special place of the family-household style in the system of functional styles of Azerbaijani literary language. The family-household style reflects itself in four stages or levels and they can be classified as folklore texts, literary texts of middle centuries, and forms of reflection in literary language of new and modern era.

Researches and language facts show that it can be come across the family-household style having a special place among functional styles and the history of Azerbaijani literary language in the works written in different periods of literary language.

Keywords: literary language, stylistics, functional styles, family-household style

Article history: received – 07.09.2023; accepted – 22.09.2023

Giriş / Introduction

Üslubiyyatın ümumi dilçilikdə tədqiqi. Üslubiyyat bütün dövrlər üçün aktual bir sahə olmuşdur. Üslubiyyat termini filologiya elmində hələ XVII əsrdən istifadə olunur. Üslub sözünün kökləri isə qədim dövrlərə gedib çıxır.

XVII-XIX əsrlərdə Avropada və Rusiyada müxtəlif sənət əsərlərinin və ya yazıçıların üslubuna dair, eləcə də üslubiyyatın müəyyən aspektləri üzrə kifayət qədər araşdırmalar məlumdur. Avropada üslubiyyatın yaradıcısı dilin ifa-

də vasitələri haqqında təlim hazırlayan Şarl Balli hesab olunur. Rusiyada üslubiyyatın formalaşması M.V.Lomonosovun əsərlərindən, xüsusən də onun “Üç stil nəzəriyyəsi”ndən başlayır. Lakin bir elm kimi üslubiyyatın formalaşması XX əsrin 20-30-cu illərinə aiddir. XX əsrin 50-ci illərinin ortalarından isə üslubiyyatın əsas istiqamətlərindən biri olan funksional üslubiyyat inkişaf etməyə başlayır.

Əsas hissə / Main Part

Üslubiyyat və üslubun mahiyyəti dilin kommunikativ aspekti, onun istifadəsi və işlənməsi problemi ilə sıx bağlıdır. Bu istiqamətdə İ.A.Bo-duen de Kurtene, V.V.Vinoqradov, Q.O.Vinoqur, L.V.Şerba kimi alimlərin tədqiqatları var.

Üslubiyyat məsələlərinin inkişafına Çexiya və Slovakiya alimlərinin “funksional dilçiliyi” də böyük töhfə verdi. Bu baxımdan Praqa Dilçilik Dərnəyinin fəaliyyəti (1929) böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu dərnəyin tədqiqatları aşağıdakı problemləri əhatə edirdi: dil və nitq üslubiyyatı, üslubların təsnifat prinsipləri, ekstralinqvistik amillər, praktiklik üslubiyyatın prinsipləri.

XX əsrin 60-cı illərindən funksional-üslubi tədqiqatlar artır.

Üslubiyyatın formalaşması norma və ədəbi dil problemlərinin öyrənilməsi ilə sıx bağlıdır. Dilçilikdə bu kateqoriyaların tərfi yalnız XX əsrdə öz ifadəsini tapır (V.Matezius, V.Havranek, V.V.Vinogradov və b.).

Üslubiyyatın bir elm kimi formalaşmasının əsas şərtləri üç amildən ibarət idi:

a) XX əsrin əvvəllərində dil və nitq arasında fərq haqqında fikirlərdə irəliləmə və az sonra dilin funksional tərəfinə diqqət;

b) ədəbi dil və norma problemlərinin işlənməsi;

c) sistemlilik ideyası.

Bundan əlavə, üslubiyyatın formalaşması dilçiliyin inkişaf məntiqi ilə bağlıdır ki, bu, “kiçik” vahidlərin (fonetikada səsələr) öyrənilməsindən tutmuş, getdikcə daha “böyük” vahidlərə, o cümlədən mətnə doğru gedir ki, bu da, ilk növbədə, üslubiyyatın tədqiqat obyektidir. Bu amillər üç səbəbə görə üslubiyyatın inkişafı üçün əsas oldu:

Birincisi, ona görə ki, üslub hadisəsinin özü mənşəyinə və məqsədinə görə məhz nitqlə, dilin funksional tərəfi ilə bağlıdır.

İkincisi, üslub anlayışı, ilk növbədə, ədəbi dil anlayışıdır, onunla sıx bağlı olan, eləcə də dil norması və dil mədəniyyəti anlayışıdır. Əbəs yerə deyil ki, dilçiliyin inkişafı prosesində onun üç sahəsi – ədəbi dilin tarixi, üslubiyyat və nitq mədəniyyəti, demək olar ki, eyni vaxtda meydana çıxır. Təsadüfi deyil ki, onların təşəkkülü kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı ilə bağlı nitq mədəniyyəti və üslub məsələlərinin xüsusilə aktuallaşdığı milli ədəbi dillərin formalaşması dövrünə təsadüf edir.

Üçüncüsü, ümumiyyətlə üslub dərin sistemli bir hadisədir. Buna görə də, onun tam başa dü-

şülməsi sistem anlayışının bütün elmin ümumi inkişafında əsas anlayışa çevrildiyi zaman, yəni XX əsrdə baş verdi. İndiyədək üslubi hadisələrin bu və ya digər şərhi, üslubiyyatın strukturunun səciyyələndirilməsi, onun əsas problem və kateqoriyalarının başa düşülməsi ilk növbədə alimin (yaxud elmi istiqamətin) dili və onun funksiyalarını necə şərh etməsi, onun statikası ilə dinamikasını ayırd edib-etməməsi, dilçiliyin, eləcə də üslubiyyatın vəzifələrini müəyyən etməsi ilə bağlıdır.

Müstəqil dilçilik elmi kimi önə çıxan üslubiyyat ümumi dilçiliyə dair əsərlərdə dil nəzəriyyəsinin xüsusi qolu kimi tanınır [15, s.19]. Onun problemlərinə həsr olunmuş çoxsaylı beynəlxalq və Ümumrusiya konqresləri və konfransları da üslubiyyatın müstəqil elmə çevrilməsinə sübut idi. Mətn dilçiliyinin yaranması, daha sonra pragmatikanın inkişafı üslubi tədqiqatlarda bəzi yeni istiqamətləri gücləndirdi.

Dilçilik məfhumu kimi üslub məsələsi, üslubun mahiyyəti, onun struktur və tarixi inkişafı, həmçinin üslubun dildə və ictimai ünsiyyətdə statusu məsələsi həll edilməli olan ilkin məsələdir. Linqvostilistikanın həll olunmamış və mübahisəli problemlərinin müzakirəsinə ehtiyac yarandı. Y.S. Sorokinin təşəbbüsü ilə üslubiyyata dair diskussiyalar “Вопросы языкознания” (1954) jurnalının səhifələrində nəzərəçarpaq rol oynadı. 1955-ci ildə jurnalın ilk nömrəsində V.V.Vinoqradov diskussiyalara yekun vuraraq qeyd etdi ki, diskussiya müzakirə olunan problemləri həll etməsə də, bir çox suallar doğurdu.

Müzakirələrdə V.V.Vinoqradov və Y.S.Sorokindən başqa dövrün üslubiyyatla məşğul olan bütün böyük alimləri iştirak edirdilər: G.V.Stepanov, R.A.Budaqov, İ.R.Galperin, T.İ.Silman, L.P.Jukovskaya, V.D.Levin və b. V.V.Vinoqradovun müzakirəni tənqidi qiymətləndirməsinə baxmayaraq, bu, şübhəsiz ki, daxili üslubiyyatın inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdi. İlk növbədə, V.V.Vinoqradov tərəfindən üslub anlayışının tərfi verildi: “*Üslub bu və ya digər ümumxalq, ümummillî dil mühitində ictimai dərk olunmuş və funksional olaraq şərtləndirilmiş, bu xalqın nitq təcrübəsi zamanı ayrı məqsədlərə xidmət edən, başqa funksiyaları yerinə yetirən, digər ifadə üsullarına münasibətdə ünsiyyət vasitələrinin işlənmə, seçmə və*

əlaqələndirilməsinin daxilən birləşmiş məcmusudur” [17]. Bununla yanaşı, üslub tarixçiliyi, üslubların müxtəlifliyi və qarşılıqlı əlaqəsi problemləri qoyuldu. Ümumiyyətlə, müzakirə üslubiyyatın bir çox problemlərinin daha çox öyrənilməsinə, linqvostilistikanın yeni sahələrinin, o cümlədən funksional sahənin inkişafına təkan verdi. Müasir dilçilikdə üslubiyyatın mənası və yeri haqqında alimlərin açıqlamaları bu baxımdan simptomatikdir. Belə ki, R.A.Budaqov yazır: “*...üslubiyyat istənilən inkişaf etmiş dilin “ruh”udur. Ona görə də onun həm dil elmində, həm də bədii ədəbiyyat elmində mühüm yeri olmalıdır*” [16, s.101].

Y.S.Stepanov dilçilik nəzəriyyəsi və digər elm sahələri üçün üslubiyyatın əhəmiyyətini belə müəyyənləşdirir: “*Hazırda milli mədəniyyətin, dilin və psixologiyanın tədqiqi üslubiyyatın dilçiliyin xüsusi bir qolu kimi meydana çıxması ilə əlaqədar olaraq daha qəti və konkret xarakter almışdır*” [20, s.21]. V.V.Vinoqradov dilçilikdə üslubiyyatın rolunu müəyyənləşdirərək qeyd edirdi ki, bu, bir növ dil tədqiqatının zirvəsi, milli nitq mədəniyyətinin inkişafının nəzəri əsasıdır. Q.O.Vinokurun məlum açıqlamasına görə, praktik üslubiyyata gedən yol nəzəri yoldan keçir. Q.O.Vinokur tərəfindən tərtib edilən digər bir tezis isə “qanadlı söz”ə çevrilmişdir: “*Dil ancaq istifadə olunduqda mövcuddur*” [18]. Bu tezis bir çox müasir üslubşünaslıq tədqiqatlarında reallaşır, prioritet məsələyə çevrilir, müasir üslubiyyat elminin və akademik fənlərin fundamental nəzəri əsasını təşkil edir.

Azərbaycan dilçiliyində üslubiyyat məsələlərinin tədqiqi. Azərbaycan dilçiliyində üslubiyyat ən gənc dilçilik sahələrindən biri hesab olunur. Ümumi dilçilikdə olduğu kimi, Azərbaycan dilçiliyində də üslubiyyatla bağlı tədqiqatlar kifayət qədər genişdir.

Üslubiyyata aid yazılmış elmi ədəbiyyatda üslublar, onların meydana gəlməsi, bölgüsü və fərqləndirici xüsusiyyətləri müxtəlif şəkildə şərh olunmuşdur.

Azərbaycan dilçiliyində üslubiyyatla bağlı tədqiqatların bir qismi təsnifat xarakterlidir. Belə ki, üslubların təsnif olunmasında Azərbaycan dilçiləri arasında müxtəlif fikirlər var. Onlar müxtəlif meyarlara əsaslanaraq üslubların ayrı-ayrı təsnifatını irəli sürmüşlər.

Azərbaycan dilçiliyində üslubların ilk və mükəmməl təsnifatı görkəmli dilçi Ə.Dəmirçizadəyə məxsusdur. O, təfəkkür tərzlərinə uyğun olaraq ədəbi dilin üç əsas üslub növünü müəyyən etmişdi [7, s.31]. Bu təsnifat həmin dövr üçün nə qədər əhəmiyyətli olsa da, bu gün artıq öz aktuallığını itirmişdir. Məhz Ə.Dəmirçizadənin bu tədqiqatından sonra Azərbaycan dilçiliyində üslubiyyət problemlərinin araşdırılmasına istər ədəbiyyatşünaslıq, istərsə də dilçilik baxımından münasibət dəyişir, aktuallaşır, tədqiqat obyektinə çevrilir.

Üslublardan bəhs edərkən, dilçilər onların inkişaf mərhələsində iki dövrü xüsusilə qeyd edir və səciyyələndirirlər:

1. Üslubların yazıyaqədərki dövrü;
2. Yazı ənənəsindən sonrakı inkişaf dövrü.

Aydındır ki, birinci dövr şifahi nitq, şifahi yaradıcılıq dövrünün məhsuludur və xalq yaradıcılığının ən qədim dövrlərini əhatə edir.

A.Qurbanov üslubların yazıyaqədərki inkişaf dövründən danışarkən onların cəmi iki növünün, yazı ənənəsindən sonrakı inkişaf dövrünü nəzərdən keçirərkən, dörd növünün olduğunu qeyd etmişdir [13, s.23-25].

Bir sıra dilçilər öz araşdırmalarını ədəbi dilin funksional üslublarının formalaşma dövrlərinə həsr etmişlər. Buraya T.Hacıyevin [11], Ə.Dəmirçizadənin [8], M.Cahangirovun [6], N.Xudiyevin [12], V.Adilovun [1] və b. tədqiqatlarını daxil etmək olar.

Azərbaycan dilçiliyində dilçilik üslubiyyəti ilə bağlı araşdırmalar da aparılmış, doktorluq dissertasiyaları yazılmışdır. Bu baxımdan Ş.Yusifli [14], T.Əfəndiyeva [9], Ə.Bağirov [4] və digər dilçi alimlərin əməyini vurğulamaq lazımdır. Göründüyü kimi, sözügedən müəlliflərin tədqiqatları üslubiyyətin fonetik, leksik, qrammatik sahələrinin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbi dilində ailə-məişət üslubunun tarixi və üslubi ənənələr. Azərbaycan ədəbi dilinin funksional üslublar sistemində ailə-məişət üslubunun özünəməxsus yeri var. Ailə-məişət üslubu Azərbaycan ədəbi dili tarixində özünü dörd mərhələ, yaxud səviyyədə göstərir: 1. folklorun dilində; 2. orta əsrlər ədəbi dilində; 3. yeni dövr ədəbi dilində; 4. ən yeni dövr ədəbi dilində.

Bildiyimiz kimi, folklor şifahi xalq ədəbiyyatı olub, hər bir xalqın həyatı, məişəti, mərasimləri, adət-ənənələri və s. ilə əlaqədardır. Ailə-məişət üslubunun ən qədim xüsusiyyətləri də məhz Azərbaycan folklorunun dilində özünü göstərir. İstər Azərbaycan xalq şeiri, istər xalq nəsr, istərsə də qədim oğuz (Azərbaycan) epusunun dilində ailə-məişət üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətləri var. Azərbaycan folklorunun dili özünəməxsus intonasiya, ümumişlək leksika, müxtəlif xitab-müraciətlər, frazeologiya, sintaktik konstruksiyalar, sadəlik, təbiilik, yığcamlıq və s. kimi dil-üslub xüsusiyyətləri ilə zəngindir. Aşağıdakı ayrı-ayrı nümunələr vasitəsilə bu barədə əyani təsəvvür yarada bilərik:

*“Layla dedim yat, bala,
Yuxuna şəkər qat, bala,
Ümidim bircə sənsən,
Boya-başa çat, bala”.* [3, s.13]

*“A tanrı, bundan beş dənə ver,
Göydə uçan quşlara ver.
Qarımış, qaralmışlara,
Evində qalmışlara ver”.* [3, s.22]

Göründüyü kimi, Azərbaycan xalq şeirinə mənsub olan nümunələrdə, yəni layla və oxşamalarda ailə-məişət nitqi özünəməxsus yer tutur, belə ki, ana övladına qarşı olan məhəbbətini, arzu və diləklərini məhz ailə-məişət nitqi ilə ifadə edir.

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi dilində ailə-məişət üslubu “elementlər” səviyyəsində əks olunur ki, bu da həmin ədəbi dil təzahürünün klassik standartlar əsasında qurulması ilə bağlıdır. Bu dövrdə ailə-məişət üslubu elementləri XIII əsrin dil abidəsi – “Qisseyi-Yusif” poemasında, XVI əsr tərcümə abidəsi – “Şühədanamə”də, M.Füzulinin tərcümə əsəri olan “Hədiqətüs-süəda”, eyni zamanda “Leyli və Məcnun” poemasında ortaya çıxır. Ailə-məişət üslubu elementləri orta əsr Azərbaycan ədəbi dilinin seçilən əsərlərindən biri olan M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında ən yüksək səviyyədə özünü göstərir. Poemadan olan bu parça (“Anasının Leyliyə nəsihəti”), heç şübhəsiz, Azərbaycan nitq mədəniyyəti tarixinin klassik nümunəsidir:

*“Key şux! Nədir bu göftügülər,
Qılmaq sənə tənə eybulər?”*

*Nəyçün özünə ziyan edirsən?
Yaxşı adını yaman edirsən?
Nəyçün sənə tənə edə bədgu,
Namusuna layiq işmidir bu?
... Təmkinini cünunə qılma təbdil,
Qızsan, ucuz olma, qədrini bil!
... Oğlan əcəb olmaz olsa aşiq,
Aşiqlik işi qıza nə layiq?
Ey iki gözüm, yaman olur ar,
Namusumuzu itirmə, zinhar!..
... Tut kim, sənə qiymazam məni-zar,
Məndən ulu bir müdəbbirin var.
Neylərsən əgər atan eşitsə,
Qəhr ilə sənə siyasət etsə?” [10, s.55-56]*

Təbii ki, ananın qızı ilə dialoqunu ailə-məişət üslubu elementləri olmadan təsəvvür etmək olmaz. Qızının həyatından narahat olan ananın nitqində işlənən neqativ məzmunlu sözlər (*göftügülər, eybcülər, ziyan, yaman, tənə, cünun, ucuz olmaq, qəhr, siyasət etmək*), suallar (*Nədir? Nəyçün? Namusuna layiq işmidir bu? Nə layiq? Neylərsən?*), müraciətlər (“*ey iki gözüm*”), öyüd-nəsihətlər (“*Tut kim, sənə qiymazam məni-zar ... Neylərsən əgər atan eşitsə? ...*”) ifadə-aforizmlər (“*nəyçün sənə tənə edə bədgu*”, “*namusuna layiq işmidir bu*”, “*qızsan, ucuz olma, qədrini bil*”, “*aşiqlik işi qıza nə layiq*”), antonimlər (*yaxşı ad-yaman (ad), təmkin-cünun (yəni: dəlilik, ağlınu itirmək), oğlan-qız, əcəb olmaq-nə layiq, mən (yəni: ana) – məndən ulu bir müdəbbir (yəni: atan, tədbir görən)*), müxtəlif psixoloji reaksiyaların ritmi, intonasiyası xalq danışığı dilinin koloritini əks etdirir.

XVII-XVIII əsrlərdən Azərbaycan ədəbi dilinin tarixində yeni dövr başlanır ki, bu, ailə-məişət üslubunun mövqeyinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Birincisi, klassik ədəbi dil standartlarını yeni dövrün demokratik, xalqı ifadə tərzinə əvəz edir; ikincisi, çətin anlaşılan, yalnız ərəbcə, farsca savadlı şəxslərin istifadə edə biləcəyi leksikonun tərkibində adi məişət sözləri, xalq dili frazeologiyası çoxluq təşkil etməyə başlayır. XIX əsrdən Qərbi Avropa ədəbiyyatının, mədəniyyətinin təsiri ilə Azərbaycan dramaturgiyasının ilk əsərləri qələmə alınır ki, həmin əsərlərin hamısında ailə-məişət üslubunun fonetik, leksik və qrammatik standartları geniş miqyasda əks olunur. Bu dövr üçün M.F.Axundzadənin komediyaları, C.Məmmədquluzadənin

dramaturgiyası (“*Ölülər*”, “*Anamın kitabı*”), Ü.Hacıbəylinin musiqili komediyalarının (“*Arşın mal alan*”, “*O olmasın, bu olsun*”) dili ailə-məişət üslubu standartlarının ən mükəmməl nümunələri hesab olunur.

M.F.Axundzadənin “*Hekayəti-Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah cüdükünü-məşhur*” komediyasında Azərbaycan milli mülkədar ailəsinin nitq mənzərəsi kifayət qədər geniş təqdim olunmuşdur. Komediya verilən mətn-dialoqlar ailə-məişət nitqinin təbii koloritini canlandırır. Bu baxımdan Şəhrəbanu xanımın dərviş Məstəli şahın söhbəti ailə-məişət nitqinin klassik nümunəsi sayıla bilər:

“Məstəli şah:

– *Xanım, bu cüzvi, yüngül iş deyilmiş, bəlkə, çox böyük və çətin iş imiş. Gərəkdir bu işdə mənim cadumun əsəri ya Parijin, ya Müsyö Jordanın başında çatlasın...*

... *Xanım, məsələn, əgər Şahbaz bəyə əl vurсам, lazım olur ki, onun bədənində bir cin müsəllət edim ki, bu səfərin xəyalını onun başından çıxarsın...*

Şəhrəbanu xanım:

– *Bıy, Allahu sevirсэн, baba dərviş, belə danışma, bu işlər tamam ondan ötrüdür ki, Şahbaz bir gün gözümdən uzaqlaşmasın. Necə olar ki, onun canına cin müsəllət olmağa razı olaq?*

Məstəli şah:

– *Bu surətdə gərəkdir ki, divlərə, ifritələrə əmr edim ki, Pariji xarab etsinlər, altını üstünə çevirsinlər...*

Şəhrəbanu xanım:

– *Vallah, bilmirəm hansına razı olum? Amma dəxi necə eləyək? .. Məlum ki, Parijdə yaman adamlar var imiş. Qəza bu dərvişi bizə yetiribdir ki, bunun cadusu ilə oranı yıxdırıb xarab etdirək. (Üzün Məstəli şaha tutub). Baba dərviş, buyur divlərə, ifritələrə, Pariji qaldırıb altını üstünə çevirsinlər” [2, s.58-61].*

Təqdim olunan mətn-dialoqda Məstəli şahın dilindəki üslub mahiyyət etibarilə süni, Şəhrəbanu xanımın üslubu isə, əksinə, hər cür sünilikdən uzaq olan təbii – ailə-məişət məzmunundadır.

Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbi dili Azərbaycanın dil-ünsiyyət həyatına XX əsrin əvvəllərində baş verən milli oyanış, inqilabi hərəkatlar, kütləvi savadlanmanın başlaması ilə qədəm qoymuşdur. Buna görə də həmin dövr xalqın

ailə-məişət institutunda müəyyən prioritetlər nümayiş olunur ki, onun ən mükəmməl örnəklərinə C.Cabbarlı dramaturgiyasında, İ.Əfəndiyevin (“Atayevlər ailəsi”), N.Həsənzadənin (“Kimin sualı var?”), T.Bünyadovun əsərlərində (“Göz yaşları”), A.Məsudun hekayələrinin dilində rast gəlmək olar.

Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbi dilində ailə-məişət nitqinin geniş mənzərəsini C.Cabbarlının dramaturgiyasında görmək mümkündür. Onun XX əsrin 20-ci, 30-cu illərində qələmə aldığı dram əsərləri, xüsusilə, “Sevil” və “Almaz” pyeslərində Azərbaycanın ictimai həyatına olduğu kimi, ailə-məişət münasibətlərinə heç zaman unudulmayacaq bir təsir göstərmişdir. C.Cabbarlının “Almaz” pyesi Azərbaycan ədəbi dili ailə-məişət üslubunun inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Pyesdəki hadisələr kənd mühitində cərəyan etdiyinə görə, kənd ailə-məişətinin özünəməxsus nitq-ünsiyyət maneraları kifayət qədər tipik ünsürləri ilə əks etdirilir. Burada “köhnə” ailə-məişət tərzini, nitq standartları əsərin qəhrəmanı Almazın təmsalında təqdim olunan “yeniliklər”lə qarşılaşır. “Almaz”ın bütövlükdə dil-üslub strukturunun əsasında ailə-məişət üslubu dayansa da, bu üslub digər funksional üslub təzahürləri (siyasi nitq, məhkəmə nitqi və s.) ilə qarşılıqlı əlaqədə təqdim olunur:

“Mirzə Səməndər:

– Mən sənə əmr edirəm!

Almaz:

– Bu işdə mən sizin əmrinizə qulaq asmıram.
Gedin kimə istəyirsiniz yazın.

Mirzə Səməndər:

– Sonra da deyirlər belə. Qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Məhəmməd yaxşı bilirmiş

ki, bu arvadlar necə nüsxədirlər. A kişilər, valah, billah, tumunuzdan bir gilə dənizə düşsə bütün baliqlar diplomat olar, bayraq götürüb ingilissə ultimatum verərlər. Hələ utanmaz-utanmaz deyir ki, şura sədri də arvad olsun. Sonra da gəl belə bir kənddə yaşa... Məktəbi döndərmişsən vəçərnəbazara. Səhər arvad yığıncığı, günorta kişi yığıncığı, axşam tarxana, o başdan qarmonxana. Daha bilmirəm, nə xana, nə xana...

Almaz:

– Elə də lazımdır, vətəndaş müdir. Mən bütün işlərim üçün məsulam.

Mirzə Səməndər:

– Elədir ki!.. Elədir ki!.. Çox gözəl, tamaşa elərsən! Ya gərək burada sən qalasan, ya mən... Vəssalam!

Almaz:

– Vətəndaş müdir, mən burada qalacağam. Siz istəməzsiz, gedə bilərsiniz, yol açıqdır” [5, s.105].

İlk baxışdan belə güman edilir ki, əsərin qəhrəmanı Almazla Mirzə Səməndər arasında olan bu mükəllimə rəsmi üslubdur. Lakin bir qədər sonra Almazın (“gedin kimə istəyirsiniz yazın”), eyni zamanda Mirzə Səməndərin (“sonra da deyirlər belə”; “qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Məhəmməd yaxşı bilirmiş ki, bu arvadlar necə nüsxədirlər”; “ya gərək burada sən qalasan, ya mən ...”) işlətdiyi ifadələrin rəsmilikdən uzaq olub, ailə-məişət üslubuna aid olduğunun şahidi oluruq. Bu tipli ifadələr göstərir ki, xeyli dərəcədə rəsmi, yaxud siyasi-inzibati problem “yerli şərait”ə uyğun olaraq məişət münasibətləri zəminində də “həll edilə bilər”.

Nəticə / Conclusion

Bu gün bizim ailə-məişət üslubunun dili kimi qavradığımız nitq, bütövlükdə canlı dilin, xalqın canlı danışq dilinin özüdür və onun tarixi yazıyaqədərki dövrə qədər gedib çıxır. Aparılan tədqiqatlar, müxtəlif dövrlərə aid ədəbi-bədii yaradıcılıq nümunələrindən gətirilən dil

faktları göstərir ki, Azərbaycan ədəbi dili tarixində və funksional üslubları arasında özünəməxsus yer tutan ailə-məişət üslubu ənənələrinə Azərbaycan folklorundan başlayaraq ədəbi dilin müxtəlif dövrlərində yazılmış əsərlərdə rast gəlmək mümkündür.

Ədəbiyyat / References

1. Adilov, V. XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubu, 2002.

2. Axundzadə, M.F. Əsərləri, I c. – Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
3. Azərbaycan folkloru. Tərtib edəni: Bəhlul Abdulla. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
4. Bağırov, Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı (Morfologiya). – Bakı: Azərbaycan Dövlət Universiteti, 1985.
5. Cabbarlı, C. Əsərləri, III c. Tərtib edən: Asif Rüstəmli. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
6. Cahangirov, M. Milli təşəkkül mərhələsində Azərbaycan ədəbi dillərinin aparıcı üslubları. II hissə. – Bakı, 1989.
7. Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. – Bakı: Azərtədrisnəşr, 1962.
8. Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. I hissə. – Bakı: Maarif, 1979.
9. Əfəndiyeva, T.Ə. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı (bədi üslub). – Bakı: Elm, 1980.
10. Füzuli, M. Əsərləri, II c. Tərtib edən: Həmid Araslı. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
11. Hacıyev, T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. – Bakı, 1976.
12. Xudiyev, N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. – Bakı: Maarif, 1995.
13. Qurbanov, A. Dil və üslub. – Bakı: APU nəş., 1992.
14. Yusifli, Ş. Müasir Azərbaycan bədi dilinin üslubi sintaksisi: Filol. elm. dokt. ... dis. – Bakı, 1972.
15. Березин, Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1979 (гл. XI).
16. Будагов, Р.А. Литературные языки и языковые стили. – М., 1967.
17. Виноградов, В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики. Вопросы языкознания. – М., 1955, № 1.
18. Винокур, Г.О. О задачах истории языка: Избранные работы по русскому языку. – М., 1959.
19. Степанов, Ю.С. Основы общего языкознания, – М., 1975.
20. Степанов, Ю.С. Семиотика. – М., 1971.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО СТИЛЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Самира Марданова

Доктор философии по филологии

Бакинский государственный университет. Азербайджан.

E-mail: samiremardanova@gmail.com

Резюме. Хотя происхождение жанра стилистики известно с древних исторических времён, формирование его как науки относится к XX веку. В общем языкознании выход стилистики на передовые позиции как современной независимой науки подтверждён в трудах В.В.Виноградова, Р.А.Будагова, И.Р.Гальперина, Г.О.Винокура, Л.В.Щербы и других учёных. Как и в общем языкознании, в азербайджанском языкознании есть довольно обширная литература о стилистике, часть которой имеет классификационный характер. Азербайджанские лингвисты дали различные классификации стилей с разных критериев.

В системе функциональной стилистики азербайджанского литературного языка семейно-бытовая стилистика занимает своё место. Исторически семейно-бытовая стилистика имеет 4 этапа или степени, которые можно классифицировать как: фольклорные тексты, литературные тексты средних веков; новый и новейший этапы её отражения в литературном языке.

Исследования и языковые факты показывают, что традиции семейно-бытовой стилистики, занявшей своё место среди истории азербайджанского литературного языка и функциональной стилистики, можно встретить начиная с образцов азербайджанского фольклора до произведений, написанных в различные этапы литературного языка.

Ключевые слова: литературный язык, стилистика, функциональные стили, семейно-бытовой стиль